

порушення прав та свобод людини, накладення обмежень на приватних осіб тільки судовою владою.

Показово, що саме принципи правового статусу людини і громадянина, на введені яких наполягав І.І. Петрункевич ще на початку ХХ століття (свобода особистості; рівність людей у своїй гідності та правах; невідчуженість та непорушність прав та свобод людини; гарантованість прав і свобод людини; невичерпаність переліку прав і свобод людини; рівність всіх перед законом) були покладені в основу Конституції України 1996 року.

Список літератури: 1. Державний архів Російської Федерації Ф. Р-5839. Оп. 1. 113 од. зб. 2. Петрункевич И.И. Из записок общественного деятеля: Воспоминания / Под ред. А.А. Кизеветтера // Архив русской революции, изданный И.В. Гессеном Т.21–22. М., 1993. 3. Петрункевич И.И. Ближайшие задачи земства (1879) // Архив русской революции, изданный И.В. Гессеном Т.21–22. М., 1993. 4. От русских конституционалистов // Освобождение. 1902, 18 июня (1 июля). №1. 5. Милоков П.Н. Воспоминания в 2-х т. Нью-Йорк, 1955. Т.1. 6. Кизеветтер А.А. На рубеже двух столетий (Воспоминания. 1881 – 1914 гг.). Прага, 1929. 7. Основной государственный закон Российской империи. Проект русской конституции. Выработанный группой членов «Союза Освобождения». Paris, 1905. 8. Думский сборник. Государственная дума первого созыва (27 апреля – 8 июля 1906 г.). СПб., 1906. 9. Протоколы ЦК Кадетской партии периода первой русской революции // Вопросы истории. 1990. №5. 10. Законодательные проекты и предложения партии народной свободы 1905 – 1907 гг. СПб., 1907.

Надійшла до редколегії 25.04.04

Р.В. Крейберт

БРЕСТ-ЛИТОВСЬКА МИРНА УГОДА УНР З ЦЕНТРАЛЬНИМИ ДЕРЖАВАМИ 1918 РОКУ (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Проблема укладення мирної угоди УНР з Центральними державами у лютому 1918 року на перший погляд не виглядає новою. Протягом ХХ ст. радянські та іноземні вчені достатньо часто зверталися до аналізу тогочасних подій. Серед найбільш відомих варто відзначити праці Д. Дорошенка, О. Підгайного, О. Федішина, П. Боровського, Ю. Фельштинського, Дж. Уїлера-Беннета, І. Майського, І. Мінца, С. Майорова, С. Чубар'яна, А. Ахтамзяна, Г. Нікольнікова, О. Карпенка, І. Хмілья, Р. Симоненка. Починаючи з кінця 80-х рр. в Україні поштовхаються наукові розробки з питань державного будівництва періоду національної революції 1917–1920 рр., зокрема у роботах В. Федоровича, М. Мельника, М. та О. Копиленків, Н. Миронець та С. Пивовара, М. Несука, В. Вирового та П. Притуляка. Але досі відсутні спеціальні історико-правові дослідження щодо вивчення проблем укладення УНР мирної угоди з Центральними державами в Брест-Литовську у 1918 р.

Автор, спираючись на доробок сучасної юридичної та історичної науки, ставить перед собою мету вивчити проблеми розробки та підписання мирного договору в лютому 1918 р. Української Народної Республіки з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити низку завдань: – визначити найсуттє-

віші риси політики Німеччини щодо ведення Брест-Литовських переговорів; – з'ясувати плани німців із приводу участі української делегації від УНР у мирних переговорах у Бресті; – вивчити проблеми приєднання австро-угорських територій з українських населенням до Української Народної Республіки; – дослідити причини підписання мирного договору УНР із Центральними державами; – розглянути причини введення німецьких військ на територію УНР.

Досі не виявлено будь-яких доказів того, що за тиждень до відкриття Брестських переговорів німецькі політики серйозно розглядали можливість укладення сепаратного миру з Україною, або що вони вважали можливим розвиток подій у такому бажаному напрямку, хоча окремі німецькі посадові особи могли й висувати такі пропозиції.

Напередодні від'їзду міністра міністерства іноземних справ Німеччини Рихарда Кюльмана до Брест-Литовська, німці зробили нову спробу опрацювати план своїх дій на сході Європи. На 18 грудня 1917 р. була скликана у м. Kreuznach друга коронна Рада на чолі з Кайзером. Результат цієї зустрічі так само був неостаточним. Плани Німеччини для Польщі та Балтійських регіонів залишилися без змін. До інших східних регіонів було прийнято загальну і досить невизначену програму, за якою передбачалося дозволити національним групам, що не були незалежними перед війною, об'єднатися з Польщею чи державами Балтії або оголосити їхню незалежність [1, №177].

Тому Кюльман був направлений до Брест-Литовська без конкретного плану щодо України [1, №177]. Спеціальна угода, укладена з Україною в лютому 1918 р., не була логічним або неминучим наслідком ретельно продуманої німецької програми, над якою працювали німецькі лідери вже з початку війни. Окремий мир з Україною вийшов імпровізованим, що змусило німецьких політиків в 1918 р. шукати обумовлено конкретну програму, яка була б гідна імені Остполітики Рейха. Кюльман відправився в Брест-Литовськ для проведення переговорів про укладення мирного договору з Росією в цілому. Тим самим переслідувалися дві основні мети: 1) перебазування додаткових військ на захід для завершення наступу; і 2) забезпечення продовольством та необхідною сировиною зі сходу, щоб полегшити важку ситуацію, викликану щільною блокадою Антанти. Німці висловлювали надію одержати один мільйон тонн зерна від Радянського уряду і точно таку ж кількість зерна українці обіцяли передати Центральним державам за окремою угодою.

Цікавий факт – французи, щоб зберегти Україну в Союзницькому таборі, передали уряду Центральної Ради 50 млн. карбованців. Одним із прихильників просоюзницького напрямку був Міністр закордонних справ УНР Олександр Шульгін [2, с. 63].

Союз звільнення України, що був утворений німцями, а потім і австрійцями в період I Світової війни з українських військовополонених, у період мирних переговорів не виявляв ініціативи і не намагався впливати на німецько-українські відносини. Він продовжував активні дії серед українських військовополонених у Німеччині й Австро-Угорщині і не брав ніякої участі в мирних переговорах у Брест-Литовську.

Участь української делегації в переговорах не полегшила вирішення завдань німців, а навпаки обтяжила. Представники німецької делегації думали, що присутність українців дасть їм можливість для тиску на делегацію Радянської Росії [3, с. 128]. Однак присутність делегації УНР через територіальні суперечки з Центральною Радою внесла складнощі в роботу представника Австро-Угорщини міністра іноземних справ графа Оттокара Черніна [1, №187, 188, 189]. Водночас, німці намагалися прийти до якогось одного певного рішення: чи підтримувати ідею єдиної та неподільної Росії, чи налагоджувати співробітництво з неросійськими націями, що організувалися в окремі державно-політичні утворення.

На переговорах з українською делегацією німці намагалися полегшити вирішення своїх проблем за рахунок задоволення Австро-Угорщиною українських територіальних претензій. Та й взагалі вони були лідерами у всіх починаннях та домовленостях з українцями. 4–5 січня 1918 р. німецькі представники самостійно провели попередні переговори з українською делегацією, про що свідчать протоколи трьох попередніх обговорень [1, №222, 223, 224]. Формальні переговори усіх чотирьох делегацій Центральних держав з представниками Центральної Ради були відкриті 6 січня. Після офіційного проголошення встановлення німецько-українських відносин генерал Людендорф запропонував відправити до Києва спеціальні комісії для безпосереднього обговорення з Радою економічних та фінансових проблем [1, №225].

Цікаво, що голова делегації Радянської Росії Л.Д.Троцький визнав право представників Центральної Ради брати участь на переговорах у Бресті як окрема делегація незалежної держави 10 січня 1918 р., а Центральним Державам представилася така можливість лише двома днями пізніше. Як зазначають Джерела, Кюльман умовив Троцького визнати делегатів Центральної Ради. На думку Олександра Севрюка, одного з членів української делегації, Троцький зробив це визнання в надії зберегти «єдиний фронт» з українцями проти Центральних держав [1, №226]. Така позиція Троцького не була цілком обґрунтована, оскільки позиція Ради в Україні була не стабільною, та й відносини Центральної Ради із Радами на цей момент були не найкращими.

12 січня 1918 р. граф Чернін від імені всіх чотирьох Центральних держав надав офіційне визнання українській делегації, повідомляючи, що «...ми визнаємо українську делегацію як незалежну делегацію і як уповноважене представництво незалежної Української Народної Республіки. Формальне визнання Української Народної Республіки як незалежної держави чотирма об'єднаними владами залишається за мирним договором» [1, №227].

Дні з 13 по 19 січня 1918 р. були одними з найважчих в роботі української делегації в Брест-Литовську. У переговорах брали участь німецька, австро-угорська й українська делегації. Вони обговорювали проблеми передачі Холмської області Українській Народній Республіці, і проблеми самовизначення українців у Східній Галичині, у Північній Буковині й у Румунських Карпатах. В даному випадку передбачалося, що ці австро-угорські області увійдуть до складу УНР. Граф Чернін категорично відхилив усі ці територі-

альні вимоги, відносячи їх до внутрішніх справ Австрії. Німеччина прийняла подібну позицію, хоча готова була задовольнити українські вимоги щодо Холмщини [1, №229–233].

19 січня 1918 р. було прийняте рішення про приєднання Холмської області до Української Народної Республіки та про утворення на заселених українцями територіях Східної Галичини і Північної Буковини окремої Коронної області на наступних умовах: 1) укладення остаточної мирної угоди між Центральними державами й Україною до 30 січня 1918 р.; 2) після укладення миру повинен розпочатися негайний обмін товарами; 3) з 1 лютого 1918 р. неодмінно повинна розпочатися демобілізація української армії. Українська пропозиція, щоб угорська частина Румунських Карпат також стала частиною української окремої Коронної області в межах Подвійної монархії, була відхилена графом Черніним [1, №234]. Для схвалення прийнятих рішень урядами держав делегації погодились на перерву в переговорах і 20 січня 1918 р. вирушили до своїх столиць.

Мирні переговори відновилися 1 лютого 1918 р. На них представникам радянського харківського уряду було категорично відмовлено у праві виступати за інтереси усієї України. Завдяки наполегливості делегації УНР граф Чернін від імені Центральних держав визнав Українську Народну Республіку як незалежну, вільну, суверенну державу, що може самостійно укладати міжнародні угоди [1, №240]. Позиція Центральної Ради ставала все більш нестабільною через захоплення Червоною Гвардією північних і східних регіонів України. Але генерал Гофман називав труднощі тимчасовими і був упевнений, що німці будуть здатними підтримати УНР зброєю та відновити її вплив на всій території країни. Секретар Кюльман не був так оптимістично налаштований, але вірячи в неминучість розколу у переговорах з більшовиками думав, що умови союзу з УНР будуть більш прийнятним для Німеччини й Австро-Угорщини завдяки такому розбрату [1, с. 73].

Після визнання УНР Центральними державами делегація України в зв'язку з важким становищем на батьківщині в ультимативній формі запропонувала розглянути Проект договору, що був вручений Черніну та Гофману й містив наступні пункти: 1) завершення війни й поновлення дипломатичних та консульських відносин між сторонами, що підписали договір; 2) постачання 1 мільйона тонн зерна й інших продовольчих продуктів Україною; 3) врегулювання інших питань у більш пізній період через спеціальні переговори [2, с. 74–75]. 2 лютого 1918 р. на черговій зустрічі представників мирних переговорів переглянутий український проект договору з пропозиціями Черніна і Гофмана став основою для укладання Мирного договору України з Центральними державами 9 лютого 1918 р. Даний проект був фактично ідентичний з першим українським варіантом і 2 лютого був відправлений Кюльманом Імперському Канцлеру в такому вигляді: 1) Визнання Української Народної Республіки; 2) Постачання Україною 100 000 вагонів зерна до кінця червня 1918 р.; 3) Секретна угода по Галичині [2, с. 76].

3 лютого 1918 р. після складних переговорів відносно українських земель у складі Австро-Угорщини Кюльман і Чернін запропонували зробити

перерву в переговорах у зв'язку з їхнім обов'язковим прибуттям на Австро-німецьку конференцію з проблем Брест-Литовських переговорів, що проходила у Берліні 5 і 6 лютого.

На Берлінській конференції сторони дійшли рішення щодо необхідності укладення окремої мирної угоди з Українською Народною Республікою. Людендорф запропонував надати військову допомогу УНР, але щоб ця допомога була надана Центральній Раді лише за спеціальним запитом українців. Він також заявив, що на території Росії не повинні проводитися ніякі завоювання, бо ці сили потрібні на західному фронті. На його думку, необхідно було «встановити певний порядок на сході доти, поки німці не стануть підтримувати суворо визначені кордони проти отрути Більшовизму, що поширюється» [2, с. 77]. Це був один з ранніх варіантів теорії «санітарного кордону».

7 лютого 1918 р. Чернін і Кюльман повернулися до Брест-Литовська з остаточним рішенням укласти мирний договір з УНР та розірвати відносини з Троцьким, якщо він не буде йти на поступки.

Протягом двох днів продовжувалася підготовка остаточного проекту угоди, що була підписана як мирний договір між Центральними державами й Українською Народною Республікою 9 лютого 1918 р. о 1.30 ночі [1, №243, 244].

Німецькі союзники – Туреччина і Болгарія ставилися до Центральної Ради із симпатією, але фактично не відігравали ніякої ролі у переговорах з Україною. І надалі вони були не здатні впливати будь-яким способом на досягнення німців на сході.

Деякі автори радянського періоду стверджують, що українська угода в Брест-Литовську не принесла ніяких позитивних результатів для УНР. І йдуть навіть далі і таврують це як «дію зради» з боку Центральної Ради [4, с.79; 5, с.32; 6, с.19; 7, с.43; 8, с.85; 9, с.45; 10, с.196]. Проте інші автори стверджують, що українці позичили свою нетривалу незалежність німцям, які прийшли в регіон саме вчасно, щоб запобігти завершенню захоплення країни більшовиками. Отже, вони розглядають мирну угоду як «одну з найвищих точок української історії» періоду 1917–1920 рр. [11, с.171; 12, с.317].

На наш погляд, із такою точкою зору можна погодитися. Підписання Україною мирної угоди з Центральними державами в період очевидної небезпеки для існування молодої держави можна оцінити як один із правильних варіантів для збереження УНР. Через хаотичну і нестабільну ситуацію в країні український уряд не міг дозволити собі продовжувати війну на два фронти (проти Центральних держав і Петрограду), і тим самим доводилося обирати один з двох не найкращих варіантів: здатися більшовикам і підписати собі вирок, або домовитися з дружнім, хоча й у зацікавленим економічно та політично Німецьким Рейхом, і тим самим зберегти існування Української Народної Республіки. Так що вибір був невеликим. Тим більше, що в результаті підписання мирного договору з Центральними державами Україна формально одержала незалежність і визнання з боку союзників.

Підписання мирного договору України з Центральними державами можна порівняти з формою союзу-протекторату між середньовічними державами. Є мета – військова (боротьба проти більшовиків). Є способи подяки за зроблену допомогу – зерно. Так само як і цього разу виявляється елемент агресії більш сильної держави у відношенні слабкої з варіантами територіального поглинання. В історії розвитку української державності вже є наочний приклад таких відносин Української держави з Московією (Російською імперією) із середини XVII до кінця XVIII ст. Однак у даній ситуації злиттю територіальному перешкодили ряд об'єктивних причин, що виникли в Німеччині. Хоча в досить високих німецьких колах були пропозиції з приводу створення на «полігоні» України свого генерал-губернаторства.

Мирний договір з УНР, незважаючи на деякі невіршені протиріччя між Віднем і Києвом, дав принаймні хоч якусь упевненість у збереженні для Німеччини стабільної ситуації як на фронті, так і «вдома». Тому у Рейху було своє розуміння завдань даного миру з Україною: 1) звільнити як найбільше східні війська для вирішального бою на заході; 2) запобігти повторному відкриттю східного фронту; 3) налагодити постачання з України продовольства і сировини для тривалого ведення війни; 4) зміцнення німецького духу і моралі «вдома» та на фронті; 5) вивчити поширення пропаганди більшовиків; 6) організувати систему прикордонних держав на сході, де Україна посідала б центральну позицію.

Угода з Україною, укладена в Бресті, розглядалася німцями як початок експерименту, хоча й вимушеного, але такого, що давав великі можливості до зростання впливу Рейху на значних територіях Східної Європи. Сама угода забезпечила лише основу для подальших дій зі слабкою і на швидку руку продуманою стратегією щодо України й інших національних регіонів Східної Європи.

Після укладення мирного договору у Центральній Раді виникло першочергове запитання щодо негайної військової допомоги Центральних держав. 15 лютого генерал Гофман радив українській делегації в Бресті звернутися від імені Ради до німецького уряду, а наступного ж дня генерал Людендорф інформував Міністерство закордонних справ, що Україні буде надано «активну військову допомогу» [2, с. 89].

Українська угода в Брест-Литовську не передбачала прямої німецької військової допомоги уряду Центральної Ради проти більшовиків. Тому на початковому етапі союзництва розглядалися в основному економічні питання, військові ж залишалися на розгляд до слушного випадку. Але становище Центральної Ради на той момент було настільки жалюгідним, що існували побоювання, що український уряд міг бути ліквідований раніше, ніж німці могли б надати військову допомогу. Не встановивши контакт із Центральною Радою, що перебувала вже не в Києві, німці звернулися до єдиного представника української делегації, який залишився у Бресті, Миколи Любинського і порадили йому оформити офіційне звернення до Німеччини про надання урядові УНР військової допомоги проти більшовиків, щоб зберегти Раду від повного розгрому [2, с. 89–90].

Відповідно до офіційного австрійського джерела, два майже ідентичних звернення, одне адресоване Німеччині, а інше – Австро-Угорщині, були складені делегатом Центральної Ради М. Любинським. 16 лютого 1918 р. ці звернення були передані представникам делегації Центральних держав. У них говорилося про прохання до німецького й австро-угорського народів надати військову допомогу для захисту свободи українського народу від більшовицької загрози з півночі [1, №299]. Приймаючи дане рішення, М.Любинський покладав на себе персональну відповідальність, оскільки на той момент він втратив будь-який контакт із Центральною Радою.

Німецьке Верховне командування Армії в той же день прийняло звернення і негайно повідомило Імператора і Міністерство закордонних справ, що німецька військова допомога буде надана без затримки [2, с. 90].

18 лютого 1918 р., одночасно з поновленням воєнних дій проти радянської Росії на півночі, група армій під командуванням генерала А.Лизінгена розпочала свої дії на Волині, де залишки сил Центральної Ради продовжували боротися з більшовицькими військами.

23 лютого 1918 р. уряд Центральної Ради спеціальною інструкцією роз'яснив мету перебування німецької армії в Україні. Німецькі війська називалися «дружніми силами, що були запрошені нам допомогти в боротьбі з ворогами, силами, що не мали ніяких злих намірів, і які боролися разом з нашими козаками під командуванням нашого військового штабу» [2, с. 95]. 7 березня 1918 р. Центральна Рада після повернення в Київ прийняла нову інструкцію, у якій говорилося, що німці прибули в Україну «на обмежений період часу як друзі і готові допомогти нам у важкі моменти нашого життя, і вони не мають ніякого наміру змінювати наші закони і правила, чи обмежувати незалежність і суверенітет нашої Республіки» [2, с. 95]. Тому можна припустити, що з моменту прибуття німецьких військ на територію Української Народної Республіки вони розглядалися як союзницькі, а не як окупаційні, про що завіряли усіх вчені радянського періоду. Хоча пізніше німецькі сили в Україні стали окупаційними, бо взяли на себе в односторонньому порядку обов'язок встановлювати громадський порядок у місцях їхньої дислокації, через нездатність органів місцевої влади вирішувати ці завдання. Тому поняття «окупаційні війська» може застосовуватися до німецького збройного контингенту не з моменту його прибуття на українські землі, а з початку здійснення окупаційної політики, як наприклад видання генералом Ейхгорном наказу від 25 квітня 1918 р. про запровадження на території УНР військово-польових судів, що за судовим статутом Німеччини вводилися тільки на захопленій території [12, с.344]. Тому необхідно чітко розмежовувати питання про перебування німецьких військ на території Української Народної Республіки як «союзницьких» та як «окупаційних». Остаточне вирішення цієї проблеми вимагає спеціального дослідження.

Список літератури: 1. Hornykiewicz Theophil. Ereignisse in der Ukraine 1914–1922: Deren Bedeutung und historische Hintergründe. Bd.2. – Philadelphia; Horn: Berger, 1967. 2. Fedyshyn O.S. Germany's drive to the east and the ukrainian revolution, 1917–1918. New Brunswick, New Jersey: Rutgers university press, 1963. 3. Гофман М. Записки

и дневники 1914–1918. Л., 1929. 4. Белан Ю.Я. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году. К., 1960. 5. Заставенко Г.Ф. Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 році. К., 1959. 6. Карпенко Ю.О. Імперіалістична інтервенція на Україні. 1918–1920. Львів, 1964. 7. Петров В.И. Отражение страной Советов нашествия германского империализма в 1918 году. М., 1980. 8. Скляренко С.М. Борьба трудящихся Украины против немецко-австрийских оккупантов і гетьманщини в 1918 р. К., 1960. 9. Супруненко Н.И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине. (1918–1920). М., 1966. 10. Тичина В.Є. Борьба проти німецьких окупантів і внутрішньої конрреволюції на Україні у 1918 році. Х., 1969. 11. Христюк Павло. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. В 4-х т., Т.ІІ. / Укр.-соціол. інст-т. Відень, 1921–1922. 12. Фельштинський Юрій. Катастрофа світової революції. Нарис перший. Брестський світ. Жовтень 1918 – листопад 1918. – Лондон, 1991.

Надійшла до редколегії 07.07.04

Д.В. Мазур

ПРАВОВІ АКТИ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ І РОСІЇ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Після розвалу СРСР і утворення незалежних держав в кожній з них був обраний президент, як глава держави і гарант додержання Конституції, прав та свобод людини. Правовий статус президента закріплюється основними законами – конституціями, в яких визначені його повноваження та ті правові акти, через які відбувається реалізація цих повноважень.

Питання про правові акти президентів України та Росії, зокрема про укази, досліджувалося українськими і російськими вченими – спеціалістами в галузі конституційного права [1, с.15; 2, с.16]. Але з точки зору компаративістики та теорії держави та права таких розробок не було, тим більш стосовно всіх правових актів президента, а не лише указів. У цій роботі робиться спроба дати класифікацію системи актів президента, визначити юридичну природу кожного з видів, та виявити особливості їх функціонування в Україні та Росії.

Президентіві України відводиться особлива роль в механізмі державної влади, отже, особлива і компетенція, що визначена Конституцією. Вона охоплює всі аспекти державної діяльності і має комплексний характер. Зауважимо, що як в Україні, так і в Росії згідно з Конституцією президент не є главою уряду. Можна також стверджувати, що більша частина функцій президента реалізується за допомогою видання ним правових актів. Відповідно до ст.106 Конституції України Президент на основі та у виконання Конституції і законів України «видає» укази та розпорядження, ст.90 Конституції РФ «закріплює можливість» Президента Росії видавати укази та розпорядження, що не суперечать Конституції РФ та федеральним законам. Таким чином укази та розпорядження президента за визначенням мають підзаконний характер, також їх підзаконний характер визнається в науковій літературі більшістю авторів [3, с.263], [4, с.340]. Для того, щоб